

Alena KAŠČÁKOVÁ, Gabriela NEDELOVÁ
Ekonomická fakulta Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici

VÝSKUM ŠTRUKTÚRY A HODNOTY NEPLATENEJ PRÁCE V DOMÁCNOSTIACH NA SLOVENSKU

RESEARCH INTO THE STRUCTURE AND THE VALUE OF UNPAID WORK IN THE SLOVAK HOUSEHOLDS

ABSTRAKT

Príspevok sa venuje problematike neplatenj práce v domácnostiach na Slovensku. Primárny prieskum viedol tím z Ekonomickej fakulty Univerzity Mateja Bela, pričom vychádzajúc z metodológie Eurostatu, obsahuje údaje o jednotlivých činnostiach neplatenj práce. V prvej časti príspevku čitateľ nájde opis dátového zdroja, definíciu neplatenj práce a opis činností, ktoré sa považujú za neplatenú prácu. V ďalšej kapitole autorky prezentujú výsledky analýzy neplatenj práce z pohľadu rodových rozdielov a mimoekonomické a geografické aspekty neplatenj práce. Súčasťou článku je aj opis použitého postupu výpočtu hodnoty neplatenj práce a jej podiel na objeme hrubého domáceho produktu (HDP) v roku 2012.

ABSTRACT

The contribution deals with the issue of unpaid work in Slovak households. The primary survey was led by the research team of the Faculty of Economics, Matej Bel University, according to the Eurostat methodology, containing data on individual unpaid work activities. In the first part of the paper, readers may find description of the data sources, definition of unpaid work and the description of activities, that could be considered as unpaid work. In the next part, the authors present the analysis results of unpaid work from the perspective of gender differences, non-economic and geographic aspects of unpaid work. The paper also contains the description of the applied method of calculating the value of unpaid work as well as its share in GDP in 2012.

KLÚČOVÉ SLOVÁ

neplatená práca, domácnosti, výskum využitia času, generalistický a špecialistický prístup

KEY WORDS

unpaid work, households, TUS Survey, generalist and specialist approach

1. ÚVOD

Neplatená práca je už niekoľko desaťročí v centre pozornosti mnohých zahraničných odborníkov, inštitúcií a výskumných tímov (Anderson, D., Anger, S., Baumann, A., Campbell, I., Blythe, J., Boos, L., Davies, S., Denton, M., Kelliher, C., Pannenberg, M., Shi, H. H., Wang, Y., Zeytinoglu, I. U. a ďalší). Na Slovensku, ale aj v Česku sa doteraz neplatenj práci venuje len okrajová pozornosť a skúma sa najmä v súvislosti s otázkami súladu rodinného a pracovného života, rovnosti či nerovnosti žien a mužov a ich deľbou práce v domácnosti, respektíve s dobrovoľníctvom. Sporadicky sa neplatená práca skúma aj vo väzbe na trh práce (napr. Páleník, V. a kol., Přívarová, M., Rievajová, E. a kol., Šimek, M. a kol.,

Uramová, M., Vincúr, P. a kol.) a jeho špecifiká, pričom sa pozornosť sústreďuje viac na otázky politiky zamestnanosti a rovnováhy na trhu práce, nezaplatenej či nedostatočne ohodnotenej práce a na problémy primárneho a sekundárneho trhu práce (Uramová, 2012).

Skúmanie neplatenej práce je opodstatnené z viacerých uhlov pohľadu. Primárne ekonomické hľadisko ju vymedzuje ako hodnotu, ktorá nie je započítaná do výkonu ekonomiky a ktorej podiel sa líši nielen v jednotlivých krajinách, ale aj pri jej viacdimezióne štruktúrovaní. Samotná problematika neplatenej práce je však až prekvapujúco širokospektrálna. Jej skutočný stav a perspektívy vývoja sa dajú identifikovať iba na základe zohľadnenia množstva faktorov, ktoré oscilujú od historických, kultúrnych, demografických, rodových, sociálnych, psychologických, etických, ekonomických až po politické determinanty jej pretrvávania v súčasnosti. Inými slovami, existencia jednotlivých foriem neplatenej práce v domácnostiach má svoje ekonomické, ako aj mimoekonomické dimenzie. To, že obe dimenzie neplatenej práce sa navzájom ovplyvňujú, je evidentné. Možno dokonca konštatovať, a realizované výskumy to potvrdzujú, že samostatne skúmať ekonomické a mimoekonomické determinanty neplatenej práce v domácnostiach ani nie je možné. Aj v prípade, že sa zameriame na čo najrealistickejší výpočet objemu jednotlivých druhov neplatenej práce v konkrétnom časovom intervale (deň, týždeň, sezóna) na domácnosť a využijeme na to adekvátne ekonometrické techniky a metódy, nevyhne sa potrebe zohľadniť pritom typ domácnosti, počet členov domácnosti, vekovú štruktúru jej príslušníkov, generačné vzťahy vnútri rodiny, status aktivity jej jednotlivých príslušníkov, príjmovú kategorizáciu dospelých členov, počet vyživovaných detí až po umiestnenie domácnosti v mestskom či vidieckom prostredí, prípadne regióne.

Okrem týchto faktorov je nevyhnutné zobrať do úvahy aj na prvý pohľad menej dôležité kritériá, ktoré však paradoxne objem neplatenej práce, rozsah výskytu a tendenciu jej pretrvávania v rodinách ovplyvňujú významnejšie, ako by sme predpokladali. Patria k nim motívy a dôvody vedúce k neplatenej práci, postoje k jednotlivým druhom neplatenej práce a rovnako podiel jednotlivých členov domácnosti na ich vykonávaní. Nemenej dôležité sú aj ďalšie determinanty, ako rolové správanie a očakávania rodinných príslušníkov, zapájanie detí do domácich prác či medzigeneračné odovzdávanie skúseností. Všetky sa významným spôsobom podieľajú na zachovávaní tradícií a zvykov vnútri rodinnej komunity, kreovaní a udržiavaní istej úrovne rodinnej intimity, dôvernosti, solidarity a vzájomnej pomoci. Práve vďaka ich vzájomnému pôsobeniu dochádza k vytváraniu sociálnych vzorcov správania a noriem, ich rešpektovaniu a následnému dodržiavaniu aj v širšom spoločenskom prostredí mimo rodiny (susedia, miestna komunita, škola, iné verejné, štátne a súkromné inštitúcie, pracovný kolektív). Všetky uvedené hľadiská a súvislosti pomáhajú poodhaliť a pochopiť každodenné rodinné rituály a postupy formovania, udržiavania a rozvíjania rodinného života a vzťahov medzi členmi domácnosti, čím zároveň dovoľujú spoznať hĺbku a silu ukotvenia jednotlivých druhov neplatenej práce a predikovať možné perspektívy vývoja jej rozsahu a objemu v budúcnosti. Môžeme preto konštatovať, že neplatená práca má svoju významnú ekonomickú, ale aj nezanedbateľnú sociálnu hodnotu. Tá síce nemá kvantifikovateľne vyjadriteľnú podobu, na druhej strane nám však dovoľuje detailnejšie spoznať kvalitatívne charakteristiky života rodín a zabezpečovania chodu domácností [18].

2. ÚDAJOVÉ ZDROJE

Na identifikovanie štruktúry a objemu neplatenj práce jednotlivcov v domácnostiach existuje niekoľko zdrojov údajov. Z úrovne štátnej štatistiky sa v niektorých krajinách vykonáva zisťovanie Time Use Survey (ďalej TUS), ktoré mapuje rozdelenie času, ktorý jednotlivci venujú rôznym činnostiam počas dňa. Toto zisťovanie sa uskutočňuje v 29 európskych i mimoeurópskych krajinách, na Slovensku sa však nerealizuje. Na kvantifikáciu veľkosti neplatenj práce sa v niektorých krajinách využívajú i dáta získané z populačného cenzu, prípadne zo sociologických výskumov. Na odhad veľkosti času stráveného na vykonávanie vybraných činností neplatenj práce v domácnostiach sa v európskom kontexte môžu využiť vybrané otázky z dotazníkového výskumu International Social Survey Programme (ISSP) a z výskumu European Quality of Life Survey.

Veľmi dôležitým zdrojom údajov o objeme domácich prác v domácnostiach na Slovensku sú dva výskumy zamerané na rodovú problematiku. Prvý z nich realizovala Aliancia žien Slovenska prostredníctvom agentúry Focus v polovici 90. rokov minulého storočia, druhý uskutočnil Inštitút pre verejné otázky v auguste 2006. Výsledky oboch výskumov sú obsahom publikácií autorských kolektívov pod vedením Zory Bútorovej [1], [2].

Predchádzajúce už spomenuté zdroje údajov neposkytujú relevantný komplexný zdroj údajov na určenie veľkosti a štruktúry neplatenj práce a vyjadrenie jej hodnoty. Preto sa v roku 2012 na Slovensku prvýkrát uskutočnil primárny prieskum v slovenských domácnostiach. Riadil ho riešiteľský tím projektu VEGA 1/1141/11 s názvom Trh práce v kontexte špecifik neplatenj práce, meranie jej rozsahu a dopadu na domácnosti, podnikateľskú sféru a ekonomiku, ktorého výsledky boli publikované na viacerých fórach [4], [5], [7], [8], [10], [11]. Cieľom výskumu bolo zistiť objem a štruktúru neplatenj práce vykonávanej v domácnostiach na Slovensku, prepočítať jej hodnotu, vyčíslit' podiel neplatenj práce z objemu HDP vytvoreného na Slovensku v roku 2011 a venovať sa poznaniu ekonomických i mimoekonomických faktorov, ktoré objem a štruktúru neplatenj práce na Slovensku ovplyvňujú. Na výsledky nadviazal projekt VEGA 1/0935/13 Neplatená práca ako potenciálny zdroj sociálno-ekonomického rozvoja spoločnosti a determinant individuálneho blahobytu. V rámci tohto projektu poskytol riešiteľský tím viacdimenzionálny pohľad na objem a štruktúru neplatenj práce na Slovensku a jej medzinárodnú komparáciu.

Na zisťovanie údajov o neplatenj práci využili výskumníci z Ekonomickej fakulty Univerzity Mateja Bela dotazníkový prieskum. Realizovali ho vždy na jar v období rokov 2012 – 2016 a odpovede respondentov na položené otázky reflektovali realitu predchádzajúceho roka.

Tabuľka č. 1: Chronologický prehľad prieskumov, ich ciele, náplň a veľkosť výberovej vzorky

Rok zberu údajov	Počet oslovených		Ciele a náplň prieskumu
	domácností	respondentov	
2012	1 564	4 435	Základné poznanie objemu, štruktúry neplatenj práce jednotlivcov, ako aj domácností ako celku, motívov, postojov a očakávaní jej vývoja

Rok zberu údajov	Počet oslovených		Ciele a náplň prieskumu
	domácností	respondentov	
2013	861	2 247	Objem a štruktúra neplatenj práce v domácnostiach, zistenie postojov domácností k možnosti substituovať neplatenú prácu v domácnosti trhovými službami
2014	1 143	-	Využívanie, resp. nevyužívanie platených trhových služieb, frekvencia využívania a dôvody, ktoré k tomuto postoju domácnosti vedú; samostatný modul bol venovaný potenciálnemu dopytu so špecifikáciou rozsahu a finančnej dotácie, ktorú by boli domácnosti ochotné konkrétnej službe venovať
2015	1 854	5 120	Štruktúra a rozsah neplatenj práce, motívy jej vykonávania, postoj k existujúcemu stavu, materiálne vybavenie domácností a individuálny blahobyt jednotlivcov
2016	1 743	4 818	Štruktúra a rozsah neplatenj práce, využívanie služieb, potenciálny dopyt po službách, postoj a motívy domácností k odmietaniu substituovať neplatenú prácu v domácnosti trhovými službami

Poznámka: V roku 2014 sa otázky v dotazníku týkali len domácnosti ako celku.

Zdroj údajov: vlastné spracovanie

3. VYMEDZENIE NEPLATENEJ PRÁCE V DOMÁCNOSTI

Neplatená práca v najširšom zmysle zahŕňa široký okruh činností, ktoré vykonávajú členovia domácnosti pre svoju potrebu alebo pre potrebu osôb mimo domácnosti a za ktoré členovia domácnosti nedostávajú finančnú odmenu [14]. Výnimku môžu tvoriť činnosti súvisiace s chovom hospodárskych zvierat, pestovaním úžitkových rastlín a výstavbou a opravou domu, ktorých výsledky sa za istých okolností môžu stať predmetom predaja na trhu. Zoznam všetkých činností, ktoré zahŕňa pojem neplatená práca v domácnosti, vychádza z klasifikácie činností v rámci prieskumu TUS (Eurostat 2009) a je uvedený v tabuľke č. 2.

Tabuľka č. 2: Druh a stručný opis činností týkajúcich sa domácnosti a starostlivosti o rodinu kvalifikovaných ako neplatená práca

	Druh činnosti	Stručný opis činností
1.	Príprava jedál	Príprava jedál a občerstvenia, umývanie riadu, prestieranie a ďalšia činnosť súvisiaca s prípravou jedál
2.	Domáce práce – upratovanie	Údržba domácnosti, upratovanie, čistenie, kúrenie, nosenie vody, úpravy a údržba pozemku okolo domu, ďalšia údržba domácnosti
3.	Výroba a údržba textílií	Pranie, žehlenie, starostlivosť o odev, topánky, výroba textilu, ručné práce a ďalšia výroba a starostlivosť o textílie a obuv
4.	Záhradkárstvo a starostlivosť o zvieratá	Pestovanie úžitkových a okrasných rastlín, chov hospodárskych zvierat a starostlivosť o domácich miláčikov a pod.
5.	Výstavba a rekonštrukcie	Výstavba a oprava domu, oprava zariadenia, nábytku, oprava a údržba automobilu, výroba náradia do domácnosti, ďalšia výstavba a služby
6.	Nakupovanie a služby	Nákupy tovarov a kapitálu, komerčné, administratívne, zdravotnícke, veterinárne, ďalšie osobné služby a ďalšie nákupy
7.	Starostlivosť o deti	Fyzická starostlivosť, dozor (dohľad), čítanie, hranie, rozprávanie sa s deťmi, učenie a sprevádzanie dieťaťa, navštevovanie školy, jaslí, ďalšie činnosti starostlivosti o dieťa

	Druh činnosti	Stručný opis činnosti
8.	Starostlivosť o dospelých	Fyzická starostlivosť a pomoc závislému (invalidnému) dospelému členovi domácnosti, iná pomoc takémuto človeku
9	Dobrovoľníctvo	Dobrovoľníctvo je slobodne zvolená činnosť v prospech iných vykonávaná bez nároku na odmenu

Zdroj údajov: Eurostat, 2009

Zo zoznamu je zjavné, že ide predovšetkým o tie aktivity, ktoré ľudia vykonávajú každý deň a venujú im veľa svojho času. Napriek tomu, že výsledky niektorých činností môžu byť finančne ohodnotené na trhu, patria medzi aktivity vykonávané bezodplatne v domácnostiach. Budeme ich považovať za súčasť celkového objemu domácich prác vykonávaných v slovenských domácnostiach. Pre ďalšiu analýzu sme uvažovali detailnejšiu štruktúru 4. a 5. skupiny činností, v ktorej sme podrobne skúmali nasledujúce činnosti: záhradkárstvo – pestovanie okrasných rastlín, záhradkárstvo – pestovanie úžitkových rastlín, starostlivosť o domácich miláčikov, chov hospodárskych zvierat, oprava a údržba (bežné opravy v domácnosti) a výstavba a rekonštrukcia (veľké opravy a rekonštrukčné práce).

4. VÝSLEDKY PRIESKUMOV

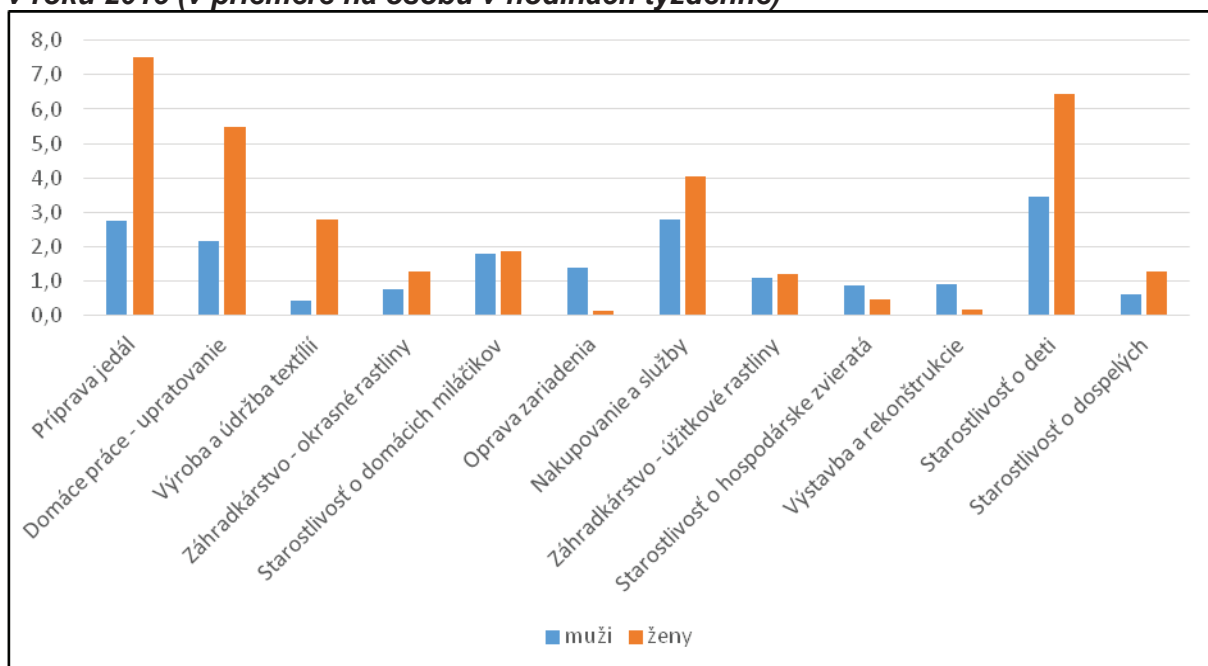
4.1. Domáce práce z pohľadu rodových rozdielov

Spracovanie výsledkov výskumu VEGA 1/1141/11 Trh práce v kontexte špecifik neplatenj práce, meranie jej rozsahu a dopadu na domácnosti, podnikateľskú sféru a ekonomiku poukázalo na výrazné rozdiely v objeme neplatenj práce vykonávanej mužmi a ženami v podmienkach slovenských domácností. Kým ženy oslovené v prieskume v roku 2012 strávili vykonávaním neplatenj práce v domácnosti v priemere 36,37 hodiny týždenne, muži sa za rovnaké obdobie neplatenj práci venovali 21,92 hodiny. Pri vykonávaní väčšiny činností ženy strávili výrazne viac času prípravou jedál, upratovaním, údržbou textílií, starostlivosťou o okrasné rastliny, starostlivosťou o deti aj dospelých. Muži investovali viac času do opráv a údržby, ako aj do výstavby a rekonštrukcií. Štatisticky nevýznamné boli rozdiely v čase strávenom starostlivosťou o domácich miláčikov, pestovaním úžitkových rastlín a dobrovoľníckou prácou. Na testovanie významnosti rozdielov sa použili t-test, Wilcoxonov test a hladina významnosti 0,05.

Pri neplatenj práce v domácnostiach na Slovensku strávia ženy najviac času prípravou jedál ($8,07 \pm 6,59$ hodiny¹), starostlivosťou o deti ($6,37 \pm 19,01$ hodiny) a upratovaním ($5,77 \pm 4,99$ hodiny), muži prípravou jedál ($3,06 \pm 3,74$ hodiny), starostlivosťou o deti ($2,90 \pm 9,58$ hodiny) a upratovaním ($2,84 \pm 3,83$ hodiny).

Na základe údajov zistených v prieskumoch v jednotlivých rokoch možno konštatovať, že časové zaťaženie mužov a žien vykonávaním jednotlivých druhov činností domácich prác bolo veľmi podobné a nepodliehalo výrazným zmenám v čase. Rozdelenie týždenného času venovaného špecifickým činnostiam neplatenj práce v domácnosti z prieskumu v roku 2015 znázorňuje graf 1.

¹ Údaje v zátvorkách informujú o hodnote priemeru a smerodajnej odchýlky.

Graf č. 1: Rozdelenie času na jednotlivé činnosti neplatenj práce podľa pohlavia v roku 2015 (v priemere na osobu v hodinách týždenne)

Zdroj údajov: vlastné spracovanie údajov za rok 2015 zistených pri riešení projektu VEGA 1/0935/13.

V roku 2012 sa na Slovensku v rámci výskumu ISSP Slovensko 2012 modul Rodina uskutočnil prieskum, ktorý obsahoval otázky o neplatenj práci v domácnosti. Výsledky tohto prieskumu boli podobné ako výsledky prieskumu VEGA 1/1141/11. Muži oslovení v tomto prieskume uviedli, že neplatenú prácu v domácnosti vykonávali priemerne 19,98 hodiny týždenne, ženy 35,74 hodiny. Vzhľadom na odlišnú formuláciu otázok nebolo možné detailnejšie opísať časovú dotáciu jednotlivých činností, ale tento výskum obsahoval otázky o participácii mužov a žien na vykonávaní domácich prác a tiež subjektívne vyjadrenie postoja k ich vykonávaniu. Z výsledkov výskumu vyplýva, že rozdelenie domácich prác nezodpovedá ideálnym predstavám mužov a žien. Ženy požadujú, aby sa na domácich prácach podieľali obaja partneri. Až 35 % mužov uznáva, že ich podiel na domácich prácach je nižší, ako by mal byť, a 47 % žien pociťuje, že sa na domácich prácach podieľajú viac ako muži.

Vyššie zaťaženie žien neplatenou prácou otvára otázku ich participácie na platenej práci. Podľa výsledkov ISSP bol priemerný týždenný objem času v platenej práci u mužov 43,08 hodiny a u žien 41,64 hodiny. Podľa prieskumu projektu VEGA muži strávili v platenej práci týždenne priemerne 44,12 hodiny a ženy 39,65 hodiny. Spolu s neplatenou prácou v domácnosti muži za týždeň odpracujú v priemere 67,03 a ženy 75,89 hodiny.

Potvrdili sa očakávané rozdiely v rozsahu práce mužov aj žien. Celkové pracovné zaťaženie žien je zjavne vyššie – v sledovaných domácnostiach týždenne v priemere strávili spolu prácou v zamestnaní a v domácnosti podľa výsledkov ISSP (resp. VEGA) o vyše 14 hodín (resp. o 9 hodín) viac ako muži. Problém tzv. dvojitej záťaže žien je v podmienkach Slovenska špecifický a jeho interpretácia vyžaduje zohľadňovať kultúrno-historické hľadisko, ktoré odkazuje na skutočnosť, že participácia slovenských (československých) žien na trhu práce sa vo zvýšenej miere

začala prejavovať ešte v období budovania socializmu. Nárastom zamestnanosti žien sa však neznižil objem neplatenj práce v domácnostiach. Súvisí to najmä s tým, že vtedajšie domácnosti na Slovensku na rozdiel od domácností v západnej Európe nevyužívali moderné technológie. Ženám chýbali elektrické spotrebiče (práčka, sušička, umývačka riadu, mikrovlnná rúra a pod.) na uľahčenie predovšetkým domácich prác, ktoré sú svojím objemom i významom výrazne zastúpené v jednotlivých kategóriách neplatenj práce. Uvedený stav pretrvávajúcej záťaže žien mimo plateného zamestnania ovplyvnila aj nerozvinutá terciárna sféra v podobe nedostupných (neexistujúcich) trhových substitútov v oblasti služieb (donáška jedla, e-shopy, upratovacie služby, au pair služby, zariadenia pre seniorov, značkový servis automobilov, služby záhradných architektov) [13].

4.2. Mimoekonomické aspekty neplatenj práce

Iný uhol pohľadu na neplatenú prácu v domácnostiach otvára priestor na hlbšiu analýzu kvalitatívnej stránky neplatenj práce v domácnostiach, a to skúmanie:

- motívov vedúcich k neplatenj práci,
- postojov k neplatenj práci,
- pomoci pri neplatenj práci,
- perspektívy vývoja neplatenj práce.

Analýza odpovedí priniesla viacero zaujímavých zistení. Pri motivácii neplatenj práce prevažujú determinanty, ktoré majú citeľne sociálno-vzťahový rozmer, čo dovoľuje predpokladať, že aj postoje, ktoré sa vytvárajú a formujú pri vykonávaní neplatenj práce v atmosfére vzájomných rodinných väzieb, budú pozitívne a relatívne trvalé. Respondenti svojimi odpoveďami potvrdili, že neplatenú prácu vykonávajú v prevažnej miere radi a dobrovoľne. Na domácich prácach, ktoré tvoria podstatnú časť neplatenj práce v rodinách, sa podieľajú významným spôsobom práve rodinní príslušníci. Spoliehanie sa na svojich najbližších, dôverovanie vlastným a blízkym osobám odhaľuje dlhodobu živenú a generačne podporovanú predstavu o istej cyklickosti a akoby uzavretosti recipročného charakteru vzťahov a väzieb medzi najbližšími členmi rodiny, prípadne pokrvného príbuzenstva (gastronomická tradícia zabezpečovania svadobných hostín, rodinná výpomoc pri výstavbe domov, spoločné obrábanie pôdy a zber poľnohospodárskych plodín a iné). Preto neprekvapuje zistenie, že vnímanie perspektívy a vývoja rozsahu neplatenj práce v budúcnosti koreluje s očakávaniami jej zachovania až nárastu. Neplatená práca v podmienkach slovenských domácností je ešte stále prirodzenou a samozrejmovú súčasťou ich každodenného koloritu [9].

Záveru vyplývajúce z uvedených preferencií potvrdzujú tendenciu prevahy konzervatívnych, tradicionalistických postojov k neplatenj práci v podmienkach Slovenska. V tejto súvislosti je preto podstatné zistenie, že ekonomická interpretácia neplatenj práce (vedená snahou o zapracovanie jej kvantifikovaného objemu do HDP a úsilím o znižovanie jej rozsahu vytváraním ponuky trhových substitútov) naráža na mimoekonomické determinanty, ktoré výrazným spôsobom ovplyvňujú pretrvávanie a vykonávanie neplatenj práce v domácnostiach. Sú to práve mimoekonomické dimenzie neplatenj práce, ktoré výrazným spôsobom ovplyvňujú správanie a rozhodovanie rodiny a jej príslušníkov aj o využívaní trhových substitútov adekvátnych jednotlivým formám neplatenj práce vykonávaným v domácnostiach. Problematickosť a jednoznačnosť takejto spotrebiteľskej orientácie však výrazne komplikuje predovšetkým motivácia takéhoto správania, teda dôvody, ktoré by mali

viest' rodiny k vytváraníu dopytu po trhových alternatívach. Ak oslovené domácnosti uvažujú o potenciálnom využívaní trhových substitútov, tak tie sa týkajú v rámci jednotlivých kategórií neplatenej práce viac služieb pre domácnosť (príprava jedál, upratovanie či opravy a údržba) ako osobných služieb (starostlivosť o deti a dospelých). Toto zistenie koreluje s výraznou preferenciou vzťahovo-emočných motívov výskytu a pretrvávania neplatenej práce v slovenských rodinách. Preto neprekvapuje, že redukovanie starostlivosti o najbližších (deti, rodičia) je ešte stále vo väčšine prípadov nezlučiteľné s predstavou „zakúpenia“ starostlivosti na trhu ako produktu (služby), ktorý by mal nahrádzať osobnú rodičovskú lásku či splnenie si záväzkov doopatrovania rodičov vlastnými silami [12].

4.3. Geografické aspekty neplatenej práce

Objem neplatenej práce v slovenských domácnostiach vykazuje rozdiely podľa príslušnosti k regiónu. Dá sa povedať, že sa zvyšuje od juhozápadu na severovýchod. Domácnosti v Bratislavskom kraji vykazujú týždenný objem neplatenej práce 63,1 hodiny, v Nitrianskom kraji 66,8 hodiny, v Trnavskom kraji 75,7 hodiny a v Trenčianskom kraji 78,9 hodiny. Stred a východ Slovenska zaznamenáva mierne vyššie hodnoty neplatenej práce pripadajúcej na domácnosť. Domácnosti Banskobystrického kraja mali priemerný týždenný objem neplatenej práce 73,1 hodiny, Žilinského kraja 77,2, Košického kraja 77,7 a Prešovského kraja 80,6 hodiny.

V dotazníkovom prieskume sme tiež zisťovali príslušnosť domácnosti k typu obce, pričom sme podľa veľkosti rozlišovali kategórie: krajské mesto, mesto a iná obec (t. j. vidiecka obec). Priemerná veľkosť objemu neplatenej práce klesala s rastom veľkosti obce. V krajských mestách bola zistená v rozsahu 49,7 hodiny, v mestách 71,4 hodiny a v iných obciach 76,2 hodiny.

Súčasťou transformačného procesu na Slovensku je aj zastavenie populačného rastu miest a pokles ich obyvateľov. Po roku 2000 sa na Slovensku začala zintenzívňovať bytová výstavba zameraná prevažne na výstavbu rodinných domov v suburbánných sídlach a vo vidieckom zázemí miest. Rodinné domy poskytujú obyvateľom širšiu paletu povinností (možností) vykonávania neplatenej práce, čo nepochybne súvisí s nepomerne väčším obytným priestorom, doplnenými nebytovými priestormi a pozemkom, vyžadujúcim opateru a starostlivosť. Tieto skutočnosti sa prejavujú vo vyššej časovej dotácii, ktorú domácnosti v rodinných domoch venujú neplatenej práci (tabuľka č. 3).

Tabuľka č. 3: Priemerný týždenný objem neplatenej práce v domácnostiach podľa druhu bývania (v hodinách)

Druh bývania	Priemerný počet hodín	Počet	Smerodajná odchýlka
Rodinný dom	90,14	764	65,89
Byt v obytnom dome	60,62	764	54,65
Iný druh ubytovania	39,11	31	32,84
Spolu	74,66	1 559	62,04

Zdroj údajov: [6]

Vo väčších sídlach je zrejmy nižší objem vykonávanej neplatenej práce v domácnostiach, čo môže byť spôsobené vyššou zamestnanosťou, ale tiež vyšším podielom obyvateľstva bývajúceho v obytných domoch. Menšie sídla sa vyznačujú

typickým vysokým zastúpením obyvateľstva bývajúceho v rodinných domoch, ktoré si vynucujú potrebu realizácie aktivít neplatenj práce. V intenciách už spomenutých zmien možno očakávať tlak na posilnenie objemu neplatenj práce idúci u zamestnaných osôb ruka v ruke s potrebou jej suplovania z externých zdrojov z dôvodu pracovného vyťaženia i časového zaťaženia pracovnou migráciou či dochádzaním do zamestnania.

5. HODNOTA NEPLATENEJ PRÁCE

Na výpočet hodnoty neplatenj práce možno využiť inputovú (market replacement cost approach) alebo outputovú metódu (opportunity cost approach). V prípade, že sa zvolí inputový prístup, je potrebné prijať predpoklad, že hodnota tovarov a služieb vyprodukovaná v domácnosti sa rovná nákladom na jej produkciu. Napriek tomu, že produkcia domácností, ktorú trh neponúka, vyžaduje aj ďalšie vstupy, nielen prácu, používa sa pri nej len práca, ktorá sa následne ohodnotí [15].

Z inputových metód sa najčastejšie používa metóda trhovu-nákladového ocenenia, ktorá vychádza z ocenenia výkonu neplatenj práce porovnaním s cenou adekvátnej (substitučnej) neplatenj práce, t. j. mzdou za túto prácu. Pri generalistickom prístupe sa vychádza zo mzdy osoby profesionálne sa starajúcej o domácnosť, kým pri špecializovanej metóde sa vychádza zo mzdy osôb špecializovaných na určitý druh činnosti (kuchár, upratovačka, opatrovatelka a pod). Veľkosť neplatenj práce je potom možné vypočítať nasledujúcim spôsobom:

$$\sum_{i=1}^N \sum_{j=1}^M X_i \cdot H_{ij} \cdot W_j \cdot 52$$

kde

N – veľkosť výberového súboru,

M – počet skupín činností neplatenj práce,

X_i – extrapolačný faktor (váhy, pomocou ktorých sa zovšeobecňuje hodnota z výberu),

H_{ij} – počet hodín strávených v neplatenj práci z *j*-tej skupiny aktivít za jednu časovú periódu zodpovedajúcej *i*-temu jednotlivcovi,

W_j – priemerná mzda zo špecializovaných pozícií v *j*-tej skupine.

Vzhľadom na disponibilnú štruktúru údajov sme zvolili inputovú metódu a dva prístupy: špecialistický (oceňuje výstup každej činnosti neplatenj práce mzdou príslušného špecialistu) a generalistický (všetky činnosti oceňuje mzdou jednej osoby, ktorá by tieto činnosti potenciálne vykonávala) [16]. Mzdy na ocenenie hodnoty jednotlivých činností sme prevzali z publikácie o štruktúre miezd v SR v roku 2012. Výsledky ocenenia neplatenj práce v domácnosti použitím špecialistického a generalistického prístupu a vyčíslenie hodnoty neplatenj práce a jej podielu z objemu HDP v roku 2012 sú obsahom tabuľky č. 4.

Tabuľka č. 4: Hodnota neplatenej práce vytvorenej v domácnostiach na Slovensku v roku 2012

Metóda	Hodnota	
	mil. EUR	% z HDP
Generalistický prístup		
so zahrnutím trhových činností	14 639	20,28
s vylúčením trhových činností	13 159	18,23
Špecialistický prístup		
so zahrnutím trhových činností	18 148	25,14
s vylúčením trhových činností	15 773	21,85

Zdroj údajov: [16]

Z výsledkov je zrejmé, že hodnota práce vytvorenej v domácnostiach na Slovensku tvorí až štvrtinu hodnoty vytvorenej v národnom hospodárstve, pričom sa do tejto veličiny nezapočítava. Ako už bolo spomenuté, proces jej tvorby má celý rad sociálno-ekonomických súvislostí a vplyvov. Slovensko sa z hľadiska celkového objemu neplatenej práce nachádza mierne nad priemerom štátov OECD. Podobné výsledky sa zaznamenali napríklad v Holandsku a na Novom Zélande. Zo stredoeurópskeho regiónu dosahuje veľmi podobné hodnoty Poľsko. V Poľsku je objem neplatenej práce za deň v priemere vyšší o 7 minút [5].

6. ZÁVER

Z výsledkov primárneho prieskumu objemu a štruktúry neplatenej práce možno vyvodit' mnohé ekonomické i mimoekonomické súvislosti. Časové zaťaženie členov domácností pri vykonávaní neplatenej práce je rodovo nerovnomerne rozdelené. Príprava jedál, upratovanie, údržba textílií, nakupovanie a služby, starostlivosť o deti a dospelých sú jednoznačnou dominantou žien, činnosti týkajúce sa opravy a údržby, výstavby a rekonštrukčných prác zase mužov. Rovnaký alebo približne rovnaký podiel domácich prác vykonávajú muži a ženy len v prípade starostlivosti o domácich miláčikov, chovu hospodárskych zvierat, pestovania úžitkových rastlín a dobrovoľníckej činnosti. Líšia sa aj názory na uvedené rozdelenie. Väčšina mužov a žien sa síce prikláňa k názoru, že vykonávajú taký podiel domácich prác, ako im prislúcha, avšak zvyšná časť žien si prevažne myslí, že vykonáva viac alebo oveľa viac, zatiaľ čo muži priznávajú svoj nižší podiel na domácich prácach [6].

Pri sledovaní motívov, ktoré vedú k vykonávaniu neplatenej práce, prevládajú nad ekonomicko-finančnými motívy so sociálno-vzťahovým efektom. Slovensko sa tak radí ku krajinám s tradicionalistickým a konzervatívnym prístupom domácností k neplatenej práci. Členovia domácností prevažne využívajú pri vykonávaní jednotlivých činností neplatenej práce v domácnosti pomoc ostatných členov a vyzdvihujú jej výchovný vplyv, stmelujúci a podporný efekt na súdržnosť rodiny. Perspektívne sa očakáva rast objemu neplatenej práce.

Z geografického hľadiska možno pozorovať vyšší objem vykonávaných činností neplatenej práce v krajoch stredného a severovýchodného Slovenska, viac neplatenej práce je na vidieku a v malých mestách a prevažne v domácnostiach bývajúcich v rodinných domoch.

V súvislosti so zmenenou demografickou situáciou, pri znižujúcej sa pôrodnosti a náraste poproduktívnej zložky populácie, treba počítať so zvýšeným dopytom po komplexnej inštitucionálnej starostlivosti o starších členov rodiny. Paradox „dvojitej pasce“ starnutia spočíva v tom, že nastupujúca „bezdetná“ produktívna populácia bude tieto služby vzhľadom na absenciu vlastného potomstva zároveň sama potrebovať. Preto možno predpokladať, že sa zvýšia nároky na kvalitu týchto trhových a verejných služieb.

Príspevok vznikol s podporou grantového projektu VEGA 1/0935/13 Neplatená práca ako potenciálny zdroj sociálno-ekonomického rozvoja spoločnosti a determinant individuálneho blahobytu a Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe zmluvy č. APVV-0309-11.

LITERATÚRA

- [1] BÚTOROVÁ, Z. a kol.: Ona a on na Slovensku: Ženský údel očami verejnej mienky. Bratislava: Focus, 1996. 180 s.
- [2] BÚTOROVÁ, Z. a kol.: Ona a on na Slovensku: Zaoštréné na rod a vek. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky, 2008. 365 s. ISBN 978-80-89345-10-6.
- [3] EUROSTAT. http://www.timeuse.org/sites/ctur/files/public/ctur_report/4583/ks-ra-08-014-en.pdf. 2009. Prístup k 4. 6. 2016.
- [4] HRONEC, M. – KOLLÁR, J. – KUBIŠOVÁ, Ľ.: Neplatená práca a jej význam pri meraní makroekonomickej aktivity. In: Unpaid work = Neplatená práca = Nieodplátna praca: international scientific conference, Gierlož, 29-30 May 2014, I, economic section. Olsztyn: University of Warmia and Mazury, 2014, s. 95 – 113.
- [5] HUŇADY, J. – ORVISKÁ, M.: Faktory motivácie k neplatenj práci a niektoré politické implikácie. In: Globalizácia a jej sociálno-ekonomické dôsledky. Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie, Rajecké Teplice 9. – 10. október 2013. Žilina: Žilinská univerzita, Fakulta prevádzky a ekonomiky dopravy a spojov, 2013, s. 1 – 12.
- [6] KAŠČÁKOVÁ, A.: Neplatená práca v domácnostiach na Slovensku. In: Rodina na Slovensku v teórii a vo výskume. 1. vyd. Bratislava: STIMUL, 2015. ISBN 978-80-8127-151-9.
- [7] KAŠČÁKOVÁ, A. – TUSCHLOVÁ, M. – URAMOVÁ, M.: Neplatená práca ako potenciálny zdroj ekonomického rastu. In: Rozpočet EÚ, inovácie a ekonomický rast. Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie. Banská Bystrica: Regionálne európske informačné centrum, 2013.
- [8] KAŠČÁKOVÁ, A. – NEDELOVÁ, G. – POVAŽANOVÁ, M.: Determinants of the unpaid work in Slovakia. In: Statistika: statistics and economy journal. Praha: Czech Statistical Office, 2013, č. 1.
- [9] KIKA, M. – MARTINKOVIČOVÁ, M.: Neekonomické súvislosti neplatenj práce. In: Trh práce v kontexte špecifík neplatenj práce, meranie jej rozsahu a dopadu na domácnosti, podnikateľskú sféru a ekonomiku. Zborník vedeckých štúdií VEGA 1/1141/11. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela, Ekonomická fakulta, 2012. ISBN 978-80-557-0437-1.
- [10] KIKA, M. – MARTINKOVIČOVÁ, M.: Neplatená práca v slovenských domácnostiach – výskum, výsledky a súvislosti. In: Sociológia, 2015, č. 5, s. 474 – 503.
- [11] KIKA, M. – VALLUŠOVÁ, A.: Unpaid work in households – selected implications for bussiness management. In: SGEM conference on political sciences, law,

- finance, economics and tourism: conference proceedings, international multidisciplinary scientific conferences on social sciences and arts, Bulgaria 3-9 September 2014. Sofia: STEF92 Technology, 2014, p. 859-865.
- [12] MARTINKOVIČOVÁ, M. – POVAŽANOVÁ, M. – KAŠČÁKOVÁ, A.: Unpaid work as a potential support for employment in the labour market. In: Olsztyn economic journal. Olsztyn: Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie, 2014, č. 1, s. 1 – 14.
- [13] MARTINKOVIČOVÁ, M. – KAŠČÁKOVÁ, A. – KIKA, M. – KUBIŠOVÁ, Ľ.: Unpaid work in selected households in Slovakia. In: Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie Mobbing in economic, legal and social terms. Ogonki: University of Warmia and Mazury in Olsztyn, 2015, p. 288-300.
- [14] MIRANDA, V.: Cooking, Caring and Volunteering: Unpaid Work Around the World: OECD Social, Employment and Migration Working Papers, č. 116. OECD Publishing, 2011. Dostupné na: www.oecd.org/els/workingpapers.
- [15] PAĽA, J. – POVAŽANOVÁ, M.: Metódy merania monetárnej hodnoty neplatenj práce. In: Nové trendy – nové nápady. Znojmo: Súkromná vysoká škola ekonomická Znojmo, september 2011. ISBN 978-80-87314-20-3.
- [16] POVAŽANOVÁ, M. – VALLUŠOVÁ, A. – URAMOVÁ, M. – KAŠČÁKOVÁ, A.: Assigning monetary values to unpaid work in Slovakia. In: Procedia Economics and Finance: 3rd Economics and Finance Conference, Rome, Italy, April 14-17 2015 and 4th Economics & Finance Conference, London, UK, August 25-28 2015. London: Elsevier, 2015.
- [17] Štruktúra miezd v SR 2012. Dostupné na: www.statistics.sk. Prístup 16. 6. 2015.
- [18] URAMOVÁ, M.: Interdisciplinárny výskum neplatenj práce v podmienkach SR – ciele, metódy a postupy riešenia. In: Trh práce v kontexte špecifík neplatenj práce, meranie jej rozsahu a dopadu na domácnosti, podnikateľskú sféru a ekonomiku. Banská Bystrica: EF UMB Banská Bystrica, 2012. 10 s. ISBN 978-80-557-0437-1.

RESUME

There are various data sources that can be used to estimate the amount and value of unpaid work. However, in order to obtain relevant and complex data source it was necessary to carry out a primary survey and collect these data. For the first time it was performed in 2011, led by a team of researchers at the Faculty of Economics UMB through support from the VEGA grant agency. The data concerning the amount and structure of the unpaid work were used to calculate its total value and share in GDP generated in Slovakia, emphasizing both the economic and non-economic factors that may affect the performance of unpaid work in Slovakia.

At first, the research team needed to specify the types of activities directly concerning unpaid work within a household. These activities were taken over from the TUS survey used by Eurostat since 2009. Most of these activities are carried out by household members on a daily basis without remuneration, despite entitlement to a reward. The data analysis confirmed the gender differences in both the scope and the type of the unpaid activities, within the Slovak households. These patterns resulted also from the survey ISSP Slovakia 2012 Family module. The results concerning the increased amount of unpaid work done by women were examined in correlation with the amount of time women spent doing paid work. The results show that despite the smaller amount of time women spent in paid work, they spend considerably more time working than men. The so-called double burden of women has its cultural and historical background.

Our survey included questions regarding motivation to do unpaid work, the help of household members with unpaid work and their future expectations with unpaid work. The analysis of the responses suggests that unpaid work is largely perceived as a socio-relational issue and a natural and inseparable part of a common household functioning.

Another factor determining the amount of unpaid work is the spatial distribution within Slovakia by a municipality size. The general pattern is that the amount of unpaid work increases eastwards and decreases as the municipality size grew.

For calculating the value of unpaid work, output method and two approaches were used – the specialist and generalist approach. The results in both cases show that the value of unpaid work done within a household accounts for almost a quarter of the domestic output although it is not included in the official statistics on GDP.

PROFESIJNÝ ŽIVOTOPIS

Ing. Alena Kaščáková, PhD., pôsobí ako odborná asistentka na Katedre kvantitatívnych metód a informačných systémov Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici. V roku 2006 na tomto pracovisku obhájila dizertačnú prácu. Venuje sa ekonomickej demografii, problematike aktívneho starnutia a využitiu štatistických metód v analýze sociálno-ekonomických javov a procesov. Je spoluautorkou viacerých publikácií, zúčastňuje sa na riešení viacerých vedeckovýskumných projektov.

RNDr. Gabriela Nedelová, PhD., je absolventkou Matematicko-fyzikálnej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave v odbore pravdepodobnosť a matematická štatistika. V súčasnosti je odbornou asistentkou na Katedre kvantitatívnych metód a informačných systémov na Ekonomickej fakulte Univerzity Mateja Bela. Venuje sa aplikáciám štatistických metód v ekonómii.

KONTAKT

alena.kascakova@umb.sk
gabriela.nedelova@umb.sk